

Nodira SAIDOVA,

O'zMU Ijtimoiy fanlar fakulteti Pedagogika va umumiy psixologiya kafedrasida tayanch doktoranti

E-mail: saidovanodira1809@gmail.com

Tel:(88)8700708

O'zbekiston Milliy universiteti, p.f.f.d. G.A.Abdullayeva taqrizi asosida

O'ZBEKISTONDA INKLYUZIV TA'LIM TOMON YO'L

Annotatsiya

Inklyuziv ta'lim - bu nogironligi yoki boshqa sabablar tufayli maxsus yordamga muxtoj ya'ni millati, irqi, tanasining rangi, ijtimoiy kelib chiqishi, oilasining jamiyatda tutgan o'rnini, manbai, moddiy va ma'naviy axvoli, jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida kamchiligi bo'lishidan qat'iy nazar barcha bolalarni teng ko'rish, ulardagi har qanday imkoniyatni qadrlash, rivojlantirishni ko'zda tutadigan ta'limdir. O'zbekistonda inklyuziv ta'limni joriy etish oldida turgan muammolarni o'rganish va bu muammolarni xalq etish yo'llarini izlab topish kabilar bugungi kunning asosiy masalalaridan bo'lib, bu borada tadbir etish texnologiyalari ishlab chiqilib, kamchiliklar bartaraf etilsa ko'zlangan natijaga erishish mumkin.

Kalit so'zlar: Inklyuziya, inklyuziv ta'lim, nogironligi bor bo'lgan bolalar, integratsiya, korreksion maktab.

ПУТЬ К ИНКЛЮЗИВНОМУ ОБРАЗОВАНИЮ В УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация

Инклюзивное образование предназначено для тех, кто нуждается в особой помощи по причине инвалидности или других причин, независимо от их национальности, расы, цвета тела, социального происхождения, места семьи в обществе, происхождения, материального и духовного состояния, отсутствия физического или умственного развития. Это образование, которое рассматривает всех детей как равных, ценит все их возможности и развивает их. Изучение проблем, стоящих перед внедрением инклюзивного образования в Узбекистане, и поиск путей решения этих проблем являются одними из главных задач современности.

Ключевые слова: Инклюзия, инклюзивное образование, дети с ограниченными возможностями здоровья, интеграция, коррекционная школа.

THE WAY TOWARDS INCLUSIVE EDUCATION IN UZBEKISTAN

Annotation

Inclusive education is for those who need special assistance due to disability or other reasons, regardless of their nationality, race, body color, social origin, place of their family in society, source, material and spiritual condition, lack of physical or mental development. It is an education that considers all children as equal, appreciates all their opportunities, and develops them. Studying the problems facing the implementation of inclusive education in Uzbekistan and finding ways to solve these problems are one of the main issues of today. possible

Key words: Inclusion, inclusive education, children with disabilities, integration, correctional school

Kirish. Inklyuziv ta'lim (ingliz tilidan olingan bo'lib, inclusive, inclusion–uyg'unlashmoq, uyg'unlashtirish, qamrab olmoq, qamrab olish ma'nolarini bildiradi) nogironligi bor bo'lgan bolalar va sog'lom bolalar o'rtasidagi to'siqlarni bartaraf etish, maxsus ta'limga muxtoj bolalar, o'smirlar rivojlanishida uchraydigan nuqsonlar yoki iqtisodiy qiyinchiliklardan qat'iy nazar ijtimoiy hayotga moslashtirishga yo'naltirilgan umumta'lim jarayoniga qo'shishni ifodalovchi ta'lim tizimidir. 2019 yil 29 aprelda "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712-son Farmoniga muvofiq O'zbekistonda inklyuziv ta'limni rivojlantirish, alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini takomillashtirish, hamda ularga ko'rsatiladigan ta'lim xizmatlari sifatini yaxshilash maqsadida qator islohotlarni amalga oshirish belgilandi. Ushbu konsepsiyada alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun korreksion sinflar ochish, individual ta'lim dasturlarini o'rganishda maxsus pedagog va tutorlarni jalb etish, inklyuziv ta'lim laboratoriyalari faoliyatini olib borishga, va inklyuziv ta'limni rivojlantirishga doir chora-tadbirlar ishlab chiqildi. Inklyuzivlik integratsiyaning izchil davomi sifatida qaraladi. Agar integratsiya bolani mavjud tizimga tub o'zgarishlar kiritmasdan qabul qilishni nazarda tutsa, unda inklyuziya barcha bolalarning birgalikda ta'lim va tarbiya olish huquqi birinchi navbatda bir qator islohotlar o'tkazilgandan so'ng amalga oshirilishi kerakligidan kelib chiqadi. Ya'ni ta'kidlab o'tish joizki, inklyuziv ta'lim bolani jamiyatga integratsiyalashni rag'batlantiradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Sharqning mashhur allomalari Ibn Sino, Imom Buxoriy, Abu Nasr Farobiy, Alisher Navoiy, Abdulla Avloniyning tarbiyaning maqsadlari har bir bola shaxsining rivojlanishiga ta'limning ta'siri tug'risidagi qarashlari inklyuziv ta'lim rivojlanishining metodologik bazasi xisoblanadi. Inklyuziv ta'limga oid tadqiqotlar borasida bolalar psixologiyasi muammolarini K.C.Vigotskiy, A.N.Leontyev, K.D.Ushinskiy, V.N.Myasishchev, N.N.Malofeyev., N.D.Mematko kabi rus olimlarining tadqiqotlarini aytish joiz. Imkoniyati cheklangan bolalarni pedagogik-psixologik korreksiyalash masalalarini o'rganishda I.I.Mamaychuk, L.P.Koskovskiy, O.S.Nikolskayalar tadqiqotlarini aytib o'tish joiz. J.Bruner o'z tadqiqotlarida "Shaxsning tarkib topishi bilan ta'lim o'rtasida o'zaro aloqa mavjudligini, insonning kamolot sari intilishi bilim olish samaradorligini oshirsa, o'qitishning takomillashtirishining ijtimoiylashuvini jadallashtiradi"- deya ta'kidlaydi. Shuningdek, J.Piaje, A.Bine, O.Kronn, B.Shtern tadqiqotlarida bola psixik taraqqiyotida ta'lim-tarbiyaning mavqei, ularning aqliy xususiyatlari, psixokorreksiya mashqlarining o'rnini ilmiy-amaliy asoslab berishda muhim o'rin egallaydi. O'zbekiston Respublikasida nogironligi bor bo'lgan bolalar bilan bog'liq tahlil va dastlabki baholash ishlari 1966-yilda boshlangan. Bu borada L.Muminova, R.Shomaxmudova, U.Fayzieva, D.Nazarova, F.Kodirova, M.X.Ganieva, Z.Mamarajabova, N.S.Musayevalarning ilmiy izlanishlari inklyuziv ta'limga oid masalalarni o'rganishga qaratilgan. O'zMu Ijtimoiy fanlar fakulteti Ijtimoiy ish kafedrasida mudiri N.M.Latipova sotsiologiya fanlari doktori, professor, A.A.Abduxalilov dotsent, sotsiologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori PhD, Alekseeva V.S inklyuziv ta'lim mavzusida izlanishlar olib borishgan. Inklyuziv ta'lim bolalarga nisbatan har qanday kamsitishlarni istisno qiladigan va barchaga teng munosabatda bo'lishni ta'minlaydigan, shu bilan birga maxsus ta'lim ehtiyojlariga ega bolalar uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadigan mafkuraga asoslanadi. Bizning davrimizda inklyuziv ta'lim haqiqatga aylanib, dunyoning barcha mamlakatlarida barqaror ravishda qamrab olinmoqda va jalb

qilinmoqda. Ammo, shu bilan birga, inklyuziv ta'limni amaliyotga kirib kelishi bu bir qancha yondashuv va bosqichlardan iborat jarayon hisoblanadi. Inklyuziyani metodologik asoslashda nazariya va amaliyot o'rtasidagi bog'liqlikni belgilaydigan yondashuvlar alohida ahamiyatga ega. Shuning uchun ham inklyuziv ta'limni shakllantirishda turli xil yondashuvlarni tahlil qilish, inklyuziv ta'lim istiqbollarini belgilashda asos bo'lib xizmat qiladi. V.N. Maksimova inklyuziv yondashuvlar nogironligi bor bo'lgan bolalarni o'rganish va muvaffaqiyatga erishishda qo'llab-quvvatlashga yordam beradi, bu esa yaxshi hayot uchun imkoniyatlar yaratadi, deb hisoblaydi.

Natijalar va ularning muhokamasi. 2020-yilning yanvar oyiga kelib olingan statistik ma'lumotlarga ko'ra 16 yoshgacha bo'lgan nogiron bolalar soni Respublikamizda 120.000 ziyodni tashkil etadi. Nogironlarning umumiy sonidan 31,5 % ni shaxarda yashovchi, 52,7 % ni o'g'il bolalar tashkil etadi. Xozirgi kunda respublika bo'yicha 11700 nafar o'quvchilar uyda yakka tartibda ta'lim oladilar shulardan 8850 nafar o'quvchilar serebral falaji, polimielit, skalioz, og'ir nutq kamchiliklari, asab, buyrak, xirurgik bolalar, ko'z va boshqa kasalliklari bo'lgan bolalar. Shulardan 3650nafari imkoniyati cheklangan ya'niy 2901 nafari aqli zaif, 408 nafar ko'zi ojiz, 351 nafari eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalardir. Sanator turdagi 23 ta maktab internatda 6918nafar bola davolanib ta'lim oladilar. 237 ta umumta'lim maktablarida nutqida nuqsoni bo'lgan 11844 nafar o'quvchi, 122 ta maxsus maktabgacha ta'lim muassasalarida 995 nafar rivojlanishida turli xil nuqsoni bo'lgan bolalar, maktabgacha umumta'lim muassasalaridagi 937 integratsiyalashgan guruxlarida 11340 nafar imkoniyati cheklangan bolalar ta'lim tarbiya olib kelmoqda. 2014 - 2016-yillarda Yevropa Ittifoqi bilan hamkorlikda "O'zbekistonda alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun inklyuziv ta'lim" loyihasi amalga oshirildi. Loyiha doirasida:

-respublikaning 5 ta hududida tajriba-sinov maydonchalari tashkil etildi;
-150 nafardan ortiq tibbiy-psixologik-pedagogik komissiya va 1,3 ming nafardan ortiq pedagog xodimlar inklyuziv ta'lim xizmatlariga o'qitildi;

-pedagog xodimlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish bo'yicha ta'lim muassasalarining o'quv rejalariga ta'lim tizimiga inklyuziv amaliyotni tatbiq etishga doir 3 ta o'qitish moduli kiritildi;

-2 ming nafardan ortiq alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar va ularning ota-onalariga inklyuziv ta'lim xizmatlari tashkil etildi;

-Toshkent, Samarqand, Namangan, Xorazm va Surxondaryo viloyatlarida 5 ta tajriba-resurs markazi hamda 15 ta tajriba maktablari tashkil etilib, ularga 800 nafardan ortiq bolalar qamrab olindi. Inklyuziv ta'lim tizimini joriy qilish bo'yicha qator normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilindi.

Mazkur hujjatlarda jamiyatimizning bir bo'lagi bo'lgan maxsus yordamga muhtoj bolalarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, ularga ta'lim-tarbiya berish, ularning sog'lom bolalar qatoridan o'rin olib o'z qobiliyati, imkoniyatlarini ko'rsata olishiga, ma'naviy kamol topishiga qaratilgan chora-tadbirlar belgilab berilgan.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Inklyuziv ta'limning O'zbekistonda joriy qilinishi, "Ta'lim hamma uchun" dasturining bajarilishi, O'zbekistonda ta'lim olish huquqining qonunchilik asosini quyidagilar tashkil qiladi:

- O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (19922023 yil; 4155 -modda)
- "O'zbekiston Respublikasida nogironlarni ijtimoiy himoyalash to'g'risidagi" qonun (19, 27-moddalar)
- "Ta'lim to'g'risida"gi qonun (1997 yil, 22, 23-moddalar)
- "Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida"gi qonun (2008 yil; ta'lim olishdagi teng imkoniyatlar va alohida kafolatlari, 28, 29-moddalar)

• Kadrlar tayyorlash milliy dasturi (o'quvchilarni qobiliyat va imkoniyatlariga muvofiq o'qitishga differentsion yondashuv)

- "Ijtimoiy himoya yili" davlat dasturi (4.2-modda), "Yoshlar yili" Davlat dasturi.
- "Sog'lom avlod" davlat dasturi (2000 yil)
- "Ijtimoiy himoya yili" davlat dasturi (2007 yil)
- "Barkamol avlod yili" davlat dasturi (2010 yil) va boshqalar

Inklyuziv ta'limning barqarorligini ta'minlash maqsadida "Ta'lim to'g'risida"gi qonunning yangi tahririga imkoniyati cheklangan bolalarni umumta'lim jarayoniga integratsiyalash maqsadida umumta'lim maktablari, maktabgacha ta'lim muassasalarida inklyuziv guruh va sinflarning tashkil qilinishini tartibga soluvchi modda kiritilgan.

O'zbekistonda inklyuziv ta'limni rivojlantirish bo'yicha siyosati quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

• inklyuziv ta'limni imkoniyatlari cheklangan bolalarning barqaror rivojlanishi, reabilitatsiyasi, jamiyatda moslashuvi va integratsiyasining muhim omili sifatida tan olinishi;

• imkoniyatlari cheklangan bolalarni umumiy ta'limga integratsiyalash maqsadida ta'lim muassasalari, ota-onalar, jamoatchilik tashkilotlarining faoliyatini boshqarish va muvofiqlashtirish mexanizmlarini yaratish;

• inklyuziv ta'lim muassasalari uchun maxsus o'quv rejalarini, o'quv-uslubiy komplekslar ishlab chiqish;

• o'quvchilarda tevarak-atrofdagilar, tengdoshlari bilan o'zaro ijobiy munosabatlarning o'rnatilishi, atrofdagi kishilarda kommunikabellik va bag'rikenglikni rivojlantirish;

• imkoniyatlari cheklangan bolalarni ularning ehtiyojlari va imkoniyatlariga qaratilgan sifatli ta'lim olishida davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanishi;

O'zbekistonning integratsiyalashgan (inklyuziv) ta'lim sohasidagi siyosati yosh fuqarolarning ta'lim olishlari uchun optimal sharoitlar yaratilishiga qaratiladi va quyidagi maqsadlar bajarilishiga yo'naltiriladi:

• bolaning o'ziga xos ta'limga ehtiyojlarini mumkin qadar erta (hayotining dastlabki oylaridan) aniqlash;

• o'ziga xos ta'lim ehtiyojlari mavjud bolalarning barchasini ta'limga jalb etish;

• imkoniyatlari cheklangan bolalarni sog'lom tengdoshlari qatoriga integratsiyalash uchun sharoitlar yaratish;

• imkoniyatlari cheklangan shaxslarning o'ziga xos ta'lim ehtiyojlarini qondirish uchun zarur shart-sharoitlar yaratish;

• uyg'un rivojlangan avlodni tarbiyalashga qaratilgan davlat siyosatini ta'lim vositalari yordamida qo'llab-quvvatlash;

Tahlil va natijalar. O'zbekistonda imkoniyati cheklangan bolalarni umumta'lim muassasalariga jalb etish, integratsiya asosida ta'limni tashkil etishning o'ziga xos muammolari va qiyinchiliklari bo'lsada u barcha mintaqalarda rivojlanib bormoqda. Imkoniyati cheklangan bolalarga ta'lim berishning noan'anaviy boshqa shakllarini tashkil etishga ham harakat qilinmoqda.

Amalga oshirilgan ma'lum bir darajadagi yutuqlar bilan birga ayrim hal etilishi kerak bo'lgan quyidagi muammolar ham mavjud:

□ ota-onalar uchun nogironligi bor bo'lgan bolalarni o'qitish tizimi, inklyuziv ta'lim tizimi haqidagi o'quv qo'llanmalarning yo'qligi;

- maxsus ehtiyojli bolalarni uyda o'qitish uchun mutaxassislarning mablag' bilan ta'minlash tizimining joylarda talab darajasida yaxshi yo'lga qo'yilmaganligi;
- nogironligi bor bo'lgan bolalarni maktabga kelishi uchun transport bilan ta'minlash masalalari;
- chekka qishloqlardagi tashxisning yaxshi yo'lga qo'yilmaganligi;
- nogironlar aravachalari, qo'ltiq hassalar, eshituv apparatlari, ko'zoynaklar, travmatologik poyafzallarning yetishmasligi;
- davlat tomonidan kasb-hunarga yo'altirish, ish bilan ta'minlash, muammolari to'laqonli hal qilinmaganligi;
- nogironligi bor bo'lgan bolalar bilan ishlash mahallalarda yaxshi yo'lga qo'yilmaganligi va nodavlat-notijorat tashkilotlarning faoliyati yetarli emasligi;
- nogironligi bor bo'lgan bolalarning ota-onalaridagi huquqiy bilimining yetarli emasligi va davlat tomonidan belgilangan imtiyozlarni bilmaganligi;

Xulosa va takliflar. Inklyuzivlik – bu bolalarga atrof-muhitni, ta'lim-tarbiyani, ish va jamoat joylaridagi munosabat qonun-qoidalarini rivojlantiradigan kuchli tendensiya sifatida shakllanmoqda. Shunday qilib, inklyuziv ta'lim tizimining qurilishi murakkab va uzoq muddatli jarayon bo'lib, ularning muvaffaqiyati davlat, o'qituvchi, o'quvchi va ota-onalarning faol ishtirokiga bog'liq. Har qanday jamiyatda har bir bola noyob, maxsus ehtiyojli bolalar esa boshqa bolalar singari huquq, ehtiyoj va intilishlarga ega degan dalilni idrok etish zarurati mavjuddir. Nogironligi bor bolalarning bilimlarni chuqurlashtirish bo'yicha ish olib borish qobiliyatlarini rivojlantirish bola, oila, jamiyat darajasida hamma uchun muhim va foydali. Inklyuziv ta'lim jarayonlarini tadqiq etishning nazariy metodologik asoslari tahlili quyidagi xulosalarga kelishga imkon berdi:

Birinchidan, inklyuziv ta'lim bolalarga nisbatan har qanday kamsitishlarni istisno qiladigan va barcha odamlarga teng munosabatda bo'lishni ta'minlaydigan, shu bilan birga maxsus ta'lim ehtiyojlariga ega bolalar uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadigan mafkuraga asoslanadi. Bizning davrimizda inklyuziv ta'lim haqiqatga aylanib, dunyoning barcha mamlakatlarida barqaror ravishda qamrab olinmoqda va jalb qilinmoqda. Ammo, shu bilan birga, intensiv ravishda amaliyotga kirib kelayotgan inklyuziv ta'lim, mavjud ta'lim tizimi uchun juda ko'p murakkab savollar va yangi vazifalar qo'yadi.

Ikkinchidan, inklyuziv boy tajribaga va qonunchilikda konsolidatsiyaga ega bo'lgan xorijiy ta'lim tizimidan farqli o'laroq, bizning ichki inklyuziviyamiz endi shakllana va rivojlana boshlamoqda. Hozirgi vaqtda O'zbekistonda yashovchi bolalarning 4,5% nogironlar toifasiga kiradi va ularning maxsus ta'lim ehtiyojlarini qondiradigan maxsus (korreksion) ta'limga muhtoj. Ammo, afsuski, hozirgi paytda mamlakatimizda nogironligi bor bo'lgan bolalar uchun ta'lim xizmatlari bozori nihoyatda tor, kichik shahar va qishloqlarda nogironligi bor bo'lgan bolalar ko'pincha sof iqtisodiy sabablarga ko'ra ta'lim tizimidan tashqarida qoladilar. Maxsus (korreksion) ta'lim muassasalari imkoniyati cheklangan bolalarni o'qitishning an'anaviy shakli bo'lib qolmoqda. Nogironligi bor bo'lgan bolalarni o'qitish va tarbiyalashdagi qiyinchiliklarning muhim qismi malakali kadrlarning yetishmasligi bilan bog'liq: defektolog-o'qituvchilar, psixologlar, o'qituvchilar va ijtimoiy o'qituvchilar, ularning tayyorgarligi yetarli emas. Axir, inklyuziya maktab hayotining chuqur ijtimoiy tomonlarini qamrab oladi: har qanday bolaning ta'lim ehtiyojlariga mos keladigan axloqiy, moddiy, pedagogik muhit yaratiladi, bu faqat ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilari bilan yaqin hamkorlikda, jamoaviy o'zaro munosabatlarda ta'minlanishi mumkin. Uchinchidan, bolalarning qadr-qimmatini ularning farqlari bilan qabul qilish va tan olish nuqtai nazarini o'zgartirish, bola yashaydigan o'ziga xos vaziyatlarni chuqur tahlil qilishni, uning shaxsiyatini yaxshiroq bilishga va uning salohiyatini rivojlantirishga yordam beradigan ongli harakatlarni talab qiladi. Ushbu jarayonning muvaffaqiyati zamonaviy chet el pedagogikasi uchun dolzarb bo'lgan quyidagi vazifalarni hal qilishni talab qiladi: inklyuziv ta'limning asosiy bosqichi sifatida erta ta'lim rolini kuchaytirish; inklyuziv ta'limni rivojlantirishning yetakchi mexanizmi sifatida ota-onalar bilan hamkorlik sifatini oshirish; inklyuziv ta'lim bilan shug'ullanadigan barcha shaxslarning muntazam ravishda malakasini oshirish; pedagogik yo'nalishlar bo'yicha talabalarni kasbiy tayyorlash bo'yicha o'quv dasturlarini yangilash, ushbu vazifalar yakka holda ko'rinmaydi, balki har bir bolaga, ayniqsa, imkoniyati cheklangan bolalarga nisbatan inklyuziv jarayon sifatini oshirishga qaratilgan "oila - ta'lim muassasasi - jamiyat" uzluksiz munosabatlar tizimini qurishda o'zaro uzviy va bir-biriga bog'liqdir. Inklyuziv ta'limda pedagogik jarayonning mazmun komponenti alohida ehtiyojli bolalarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda tarkibning o'zgaruvchanligini ta'minlashdan iboratdir. Har qanday jamiyatda kelajak vorislari bo'lmish farzandlarni ma'suliyatini his etadigan, ularni davlat taraqqiyoti va gullab yashnashiga salmoqli ulush qo'shadigan munosib fuqarolar bo'lib yetishishlariga kata umid bilan qaraladi. Ko'plab mamlakatlarda bo'lgani kabi O'zbekistonda ham imkoniyati cheklangan bolalar uchun maxsus tashkil etilgan maktablar mavjud ularning vazifasi esa ularni maxsus o'quv yurtlariga tayyorlash hamda ijtimoiy hayotga moslashuviga shart-sharoit yaratishdir.

ADABIYOTLAR

1. Gunval Ch. "Ko'pchilik uchun maktab"dan "Maktab hamma uchun...gacha" // Defektologiya. – 2006. – No 2. – B. 73–78.
2. Dementyeva N.F., Bagaeva G.N., Isaeva T.N. Nogiron bolaning oilasi bilan ijtimoiy ish. – M.: Ijtimoiy ish instituti nashriyoti, 1997. – 213 b.
3. Muminova L. Logoped kuch va o'qitish. – T.: O'qituvchi, 1993 yil. URL: <http://www.sisf.uz/>
4. Mo'minova L. O'zbekiston Respublikasida inklyuziv talim konsepsiyasi. Rivozlanishida nuksoni bor bolalar nutkini logoped ko'rikdan o'tkazish texnikasi. – T., 2009 yil.